

Музиченко О. В.,

*здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СТАНДАРТИ ОБМЕЖЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню змісту поняття недоторканності права, зокрема і права власності, та виявленню особливостей стандартів обмеження принципу недоторканності права власності в кримінальному процесі України.

Ключові слова: кримінальний процес, принципи кримінального процесу, власність, право власності, принцип недоторканності права власності, стандарти обмеження права власності.

Постановка проблеми. Категорія власності посідає особливе місце в суспільній свідомості та загалом у суспільному житті. Беззаперечним є положення про те, що тільки в країні, де недоторканність власності не тільки декларується, але і гарантована громадянину, можуть бути забезпечені вільний розвиток особистості, інтелектуальної, творчої діяльності, добробут і спокій [1, с. 302]. Традиційно в науці існує плуралізм думок щодо визначення поняття власності. У найбільш узагальненій формі, власність можна визначити як відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ та встановлення влади над ними, належності їх конкретній особі. Право власності є фундаментом майнової самостійності фізичної та юридичної особи, запорукою гармонійної реалізації прав і свобод людини, передбачених Конституцією. Гарантія від втручання з боку держави та інших (третіх) осіб у здійснення власником своїх повноважень, перешкоджання перспективі протиправного позбавлення власника його майна, недопустимість дій, які суперечать інтересам власника, можливість захисту зазначеного права становить зміст недоторканності права власності [2, с. 49].

Мета статті полягає у дослідженні поняття недоторканності права, зокрема і права власності та виявленні особливостей стандартів обмеження принципу недоторканності права власності в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «недоторканність» в етимологічному розумінні має такі основні значення: 1) який охороняється законом від посягань з боку кого-небудь; 2) якого не можна псувати, знищувати, паплюжити через значимість, важливість тощо [3, с. 758].

Під недоторканністю у праві переважно розуміють такий правовий статус особи, який є узагальненою гарантією від несанкціонованих законом обмежень як з боку держави, так і окремих фізичних осіб [4, с. 9].

Відомо, що важливу роль в забезпеченні недоторканності права власності відіграють норми міжнародного права, зокрема право на власність передбачається у ст. 17 Загальної декларації прав людини, ст. 1 Протоколу № 1 до КЗПЛ, ст. 26 Конвенції СНД. Вищезазначеним нормам міжнародного права кореспондують статті 13 та 41 Конституції України. Однак основне навантаження щодо регулювання відносин власності припадає на норми цивільного права, які конкретизують конституційні положення. Слід зазначити, що в чинному КПК України, на відміну від КПК України (1960 року), встановлено принцип недоторканності права власності. Так, відповідно

до ст. 16 КПК України позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом. На підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення. Отже, норми КПК України закріплюючи принцип недоторканності права власності, одночасно допускають можливість позбавлення та обмеження права власності.

При цьому варто зазначити, що позбавлення права власності допускається лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. Прикладом позбавлення права власності є конфіскація майна. Так, відповідно до ч. 1 ст. 354 ЦК України до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом [5].

Обмеження права власності відбувається при застосуванні деяких запобіжних заходів (заства, особиста порука) та заходів забезпечення кримінального провадження (арешт майна, тимчасове вилучення майна, накладення грошового стягнення тощо). Суттєвого обмеження ці права зазнають і при проведенні деяких слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Отже, незважаючи на визнання і закріплення недоторканності права власності на міжнародному та на державному рівні, реалізація даного права, як і більшості інших прав і свобод людини, не може носити абсолютного характеру. Загалом, у вищезазначених міжнародних актах та нормах національного законодавства передбачено, що право власності може бути обмежено.

В юридичній науці відсутня єдність думок серед науковців щодо визначення поняття «обмеження права». Так, на думку Б.С. Ебзєєва, під обмеженнями прав необхідно розуміти такі вилучення з конституційного статусу людини та громадянина, що допускаються Конституцією і встановлюються федеральним законом [6, с. 23-25]. На думку М.А. Нагорної, «Обмеження прав людини являють собою зміну змісту або обсягу дії норми права» [7, с. 36].

На підставі позицій вказаних дослідників можна зробити висновок, що обмеженням права є зменшення його обсягу. Однак така позиція, на наш погляд, є неправильною, оскільки обмеження права не виключає конкретне суб'єктивне право зі змісту правоздатності уповноваженої особи. даного приводу заслуговує на увагу позиція С.С. Алексєєва, який зазначає, що обмеження або навпаки розширення прав – це питання не про способи, а про об'єм регулювання, про межі наявних у осіб прав, які характеризують результат юридичного регулювання. Досягається такий результат за допомогою способів правового регулювання – шляхом звуження дозволів, нових заборон, додаткових позитивних зобов'язань. У результаті залишаються ті ж самі дозволи, але їх об'єм звужений, і вони супроводжуються новими заборонами та додатковими позитивними обов'язками [8, с. 65]. Тобто, при обмеженні права його обсяг не зменшується, а лише звужується шляхом накладення певних заборон та позитивних зобов'язань. Отже, виходячи з вищезазначеної

позиції доречно виділити таку ознаку обмеження права, як звуження його обсягу. Такої ж позиції дотримується В.І. Гойман, який зазначає, що обмеження права (свободи) – це здійснюване відповідно до передбачених законом підстав і в установленому порядку звуження його обсягу [9, с. 26].

Отже, обмеження прав в кримінальному процесі – це передбачене законом, тимчасове звуження можливості здійснення конкретних суб'єктивних прав окремих учасників кримінального провадження або інших осіб з боку суб'єктів, які проводять досудове розслідування та судове провадження.

Стосовно обмеження права власності, то необхідно зазначити, що переважна більшість досліджень з даного питання проведена саме в галузі цивільного права. Так, проблемним питанням обмеження права власності приділялася увага ще науковцями дореволюційного періоду. Зокрема, Г.Ф. Шершеневич вказував, що обмеження права власності полягають або в а) обов'язку власника чого-небудь не робити з того, що він міг би за змістом права власності робити, або в б) обов'язку що-небудь терпіти з боку інших, чого він за змістом права власності міг би не допускати, але жодним чином не в обов'язку що-небудь робити, оскільки це не було б уже обмеженням змісту права власності [10, с. 247]. На сучасному етапі дослідженням питанням обмеження права власності займаються ряд зарубіжних та вітчизняних науковців в галузі цивільного права: В.П. Камишанський, В.А. Мікрюков, І.П. Кулікова, Т.О. Мечетіна, І.В. Міщенко, Є.О. Мічурін. Так останній зазначає, що обмеження майнових прав фізичних осіб – це елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права та ускладнення його здійснення [11, с. 130].

Стосовно науки кримінального процесу, то слід зауважити, що поняття обмеження права власності практично не розроблене. Приділялася увага цю питанню лише побічно. Зокрема, автори одного з підручників по кримінальному процесу України, а також науково-практичного коментаря до КПК України зазначають, що обмеження права власності є становище, коли внаслідок зовнішнього впливу власник позбавлений права реалізувати одну або декілька з правомочностей, що є складовою права власності, тобто не може діяти на власний розсуд з майном, що йому належить [2, с. 50].

Зробивши комплексний аналіз наведених думок авторів, вважаємо найбільш вдалими визначення, розроблене Г.Ф. Шершеневичем. Тому вважаємо за доцільне сформулювати власне поняття обмеження права власності як тимчасового звуження можливості здійснення правомочностей власника, які полягають в обов'язку власника утримуватися від будь-яких дій або терпіти дії з боку третіх осіб. Право власності може бути обмеженим тільки на підставі закону.

Слід зазначити, що саме під час кримінального провадження обмеження прав людини є об'єктивно необхідним для виконання завдань та досягнення мети кримінального провадження. У зв'язку з цим все частіше в правовій доктрині зазначається про необхідність створення універсальних стандартів (принципів) як захисту прав людини, так і їх обмеження. З даного питання А.В. Малько зазначає, що так само, як і існують міжнародні стандарти загальних прав, повинні існувати і стандарти їх обмежень з коментарями цілей і умов їх застосування з тим, щоб, з одного боку, знищити основу для свавілля і зловживання владою, що здійснюється «національними» чиновниками, а з іншого боку, урахувавши тенденцію національної правової системи до інтеграції з правовими системами розвинених країн, створювати загальні «наднаціональні» механізми реалізації прав людини і їх обмежень [12, с. 72].

Так, В.Н. Агеев до принципів обмеження прав і свобод особи відносить: 1) визнання людини, її прав і свобод найвищою цінні-

стю, повага до гідності особи; 2) відповідність обмежень конституційно закріпленим цілям; 3) співмірність обмежень конституційним цілям; 4) дотримання принципу рівності в реалізації обмежень прав і свобод; 5) заборона обмеження прав і свобод за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної належності; 6) вимога певної правової форми закріплення обмежень; 7) природа можливих обмежень повинна витікати з природи права, що підлягає обмеженню; 8) відповідність обмежень прав і свобод міжнародним стандартам [13, с. 11].

К.Г. Фетисенко та С.Ю. Ільченко на основі аналізу Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та практики Європейського суду з прав людини виділяють такі принципи обмеження прав та свобод: 1) пропорційності (відповідності цілей застосування обмежень – шкоді, яка ними ж і спричиняється); 2) тимчасовості (обмеження не повинні діяти постійно); 3) рівності (недопущення дискримінації у застосуванні обмежень); 4) підконтрольності суду; 5) остаточного визначення кола абсолютно недоторканих прав і свобод (з метою недопущення застосування до них будь-яких обмежень); 6) міждержавної гласності (інформування світового співтовариства про введення обмежень); 7) чинності механізму поновлення незаконно порушених прав та свобод; 8) забезпечення оскарження [14, с. 17].

С.А. Новожилов поділяє принципи обмеження прав людини на загальноправові та кримінально-процесуальні. Загальноправовими принципами обмеження прав людини є: 1) досягнення мети – захисту публічно-значущих інтересів, під якими слід розуміти суто публічні інтереси (наприклад, захист основ конституційного ладу) та суспільні (публічні) інтереси, що захищаються опосередковано, через захист приватних інтересів (наприклад, захист прав і законних інтересів інших осіб); 2) встановлення обмежень прав людини тільки законом, який відповідає Конституції та загальновизначеним принципам і нормам міжнародного права; 3) співрозмірність обмеження прав людини публічно-значущим інтересам, заради досягнення яких вони встановлюються; 4) законодавче визначення меж обмеження прав людини, в тому числі таких прав, які не можуть бути обмежені ні за яких обставин. До кримінально-процесуальних принципів обмеження прав людини С.А. Новожилов відносить принципи безпосередньо закріплені в Кримінально-процесуальному кодексі. Зокрема: 1) законність; 2) здійснення правосуддя лише судом; 3) повага до людської честі і гідності; 4) недоторканність особи; 5) охорона прав і свобод людини і громадянина в кримінальному судочинстві; 6) недоторканність житла; 7) таємниця листування, телефонних та інших переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень; 8) презумпція невинуватості; 9) змагальність сторін; 10) забезпечення підозрюваному і обвинуваченому права на захист; 11) свобода оцінки доказів; 12) мова кримінального судочинства; 13) право на оскарження процесуальних дій [15, с. 41-84].

Принципами обмежень конституційних прав у кримінальному процесі України, на думку В.В. Назарова, є: 1) законність (обмеження основних прав допускається виключно на основі закону; при цьому в законі має бути визначено засоби та інструменти можливого обмеження прав людини); 2) легітимність (правовою основою обмеження прав людини є загальне визнання його суспільної необхідності, існування настійної потреби визначення межздійснення суб'єктивного права з урахуванням інтересів інших осіб. Гарантією загального визнання необхідності обмеження є вільне обговорення наслідків, що випливають з обмеження суб'єктивного права. Важливим є визначення такого обмеження, яке б не створювало надмірних обмежень у його здійсненні); 3) ясність, чіткість і визначеність (формулювання процесуального порядку: обмеження прав повинно бути таким,

щоб воно було зрозумілим як для громадянина, так і для посадової особи); 4) цілеобумовленість (конкретно поставлена ціль на підставі ч. 2 ст. 64 Конституції України); 5) сумірність (співвідноситься мета і результат: обмеження не може бути більш суворим, ніж це необхідно; має існувати баланс між конституційно гарантованими правами індивіда і суспільним інтересом (правопорядком) або правами інших людей); 6) винятковий і тимчасовий характер [16, с. 114-115].

О.І. Андреева вказує, що межі допустимого обмеження прав особи в кримінальному процесі визначаються умовами і критеріями такого обмеження, які є взаємопов'язаними між собою. Умовами обмеження прав особи є: законність обмеження прав і правова визначеність положень закону, що обмежують права особи; наявність встановленої процедури обмеження та відповідність її міжнародним стандартам в галузі захисту прав людини; існування механізму реалізації прав закріпленого в законі; наявність у законі гарантій дотримання прав (у тому числі ефективних способів охорони та захисту порушеного права: можливість застосування обмеження за рішенням суду, можливість оскаржити обмеження в суді, дієвий періодичний контроль за необхідністю продовження обмеження і процедура скасування обмеження). Критеріями, що визначають межі обмеження прав особи в кримінальному процесі, є: збереження сутнісного змісту права; обґрунтованість обмеження прав; співмірність обмеження прав; сумісність з іншими правами [17, с. 11].

Отже, виходячи з вище вказаних позицій науковців, можемо зазначити, що як в науці кримінального процесу, так і в інших галузях права немає єдиної точки зору щодо системи принципів (стандартів) обмеження прав та свобод особи. Аналіз норм міжнародно-правових актів, національного законодавства та позицій науковців різних галузей права щодо принципів (стандартів) обмеження прав та свобод дає змогу зрозуміти, що обмеження прав та свобод повинно ґрунтуватися на законі та відповідати таким принципам (стандартам):

1) законності (будь-які обмеження прав та свобод повинні бути передбачені законом);

2) пропорційності (означає, що для досягнення певної мети органи державної влади не можуть накладати обмеження, які перевищують межі необхідності, що випливають з публічного інтересу);

3) рівності (обмеження також повинні застосовуватись без будь-якої дискримінації);

4) підконтрольності суду (письмовий дозвіл суду повинен бути єдиною юридичною підставою для обмеження або позбавлення будь-яких прав особи, зокрема і права власності);

5) тимчасовості (обмеження має певні часові рамки, початок такого обмеження пов'язаний з порушенням нормального стану речей у демократичному суспільстві, а закінчення таких обмежень – із його відновленням);

6) можливості оскарження (кожному повинно гарантуватись право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб стосовно обмеження прав і свобод).

Висновки. Таким чином дотримання стандартів (принципів) при застосуванні обмежень прав людини, зокрема і права власності, сприятиме належному виконанню завдань та досягненню мети кримінального провадження, а також запобіганню необґрунтованого обмеження права власності.

Література:

- Конституція України. Науково – практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь: ВТФ, «Перун», 2005. – 1728 с.
- Фетисенко К.Г., Ільченко С.Ю. Конституційний принцип недоторканності житла й іншого володіння особи та його реалізація при провадженні досудового розслідування: монографія. – Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2007. – 192 с.
- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page7>.
- Ебзеева Б.С. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: «Круглый стол» журнала «Государство и право» // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 23-25.
- Нагорная Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: «Круглый стол» журнала «Государство и право» // Государство и право. – 1998. № 7. – С. 36-37.
- Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1989. – 288 с.
- В.И. Гойман Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: «Круглый стол» журнала «Государство и право» // Государство и право. – 1998. № 7. – С. 26.
- Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Девятое издание. – М., 1911. – 851 с.
- Мічурин Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. – Х.: ЮрСвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПРН України, 2008. – 482 с.
- Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве: Теоретико-информационный аспект / А.В. Малько. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1994. – 184 с.
- Агеев В.Н. Конституционные ограничения основных прав и свобод личности в Российской федерации: теория, история, практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Агеев Вячеслав Николаевич; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина». – Казань, 2006. – 219 с.
- Фетисенко К.Г., Ільченко С.Ю. Конституційний принцип недоторканності житла й іншого володіння особи та його реалізація при провадженні досудового розслідування: монографія. – Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 192 с.
- Новожилов С.А. Допустимость и пределы ограничения прав человека в досудебном производстве по уголовному делу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Новожилов Сергей Александрович; МВД России. Санкт-Петербургский университет. С-П., 2005. – 204 с.
- Назаров В.В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України. – Х.: Т.Д. «Золота миля», 2009. – 400 с.
- Андреева О.И. Концептуальные основы соотношения прав и обязанностей государства и личности в уголовном процессе Российской Федерации и их использование для правового регулирования деятельности по распоряжению предметом уголовного процесса: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.09 / Институт повышения квалификации руководящих кадров Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – Томск, 2007. – 49 с.

Музыченко А. В. Понятие, содержание и стандарты ограничения принципа неприкосновенности права собственности в уголовном процессе Украины

Аннотация. Стаття посвящена выяснению содержания понятия неприкосновенности права, в том числе и права собственности, и выявлению особенностей стандартов ограничения принципа неприкосновенности права собственности в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс, принципы уголовного процесса, собственность, право собственности, принцип неприкосновенности права собственности, стандарты ограничения права собственности.

Muzychenko O. The idea, content and standards limiting the principle of inviolability of property rights in the criminal process Ukraine

Summary. The article is devoted to determination of what constitutes integrity rights, including property rights and identifying features standards limiting the principle of inviolability of property rights in the criminal process of Ukraine.

Key words: criminal process, principles of criminal proceedings, property ownership, principle of the inviolability of property rights, standards limiting ownership.